

Je leeft gewoon door

Hoe de beleving van het hartinfarct in vijftig jaar tijd is veranderd

Dorly Deeg

‘Ik kreeg een hartverlamming van schrik.’ ‘Hij werkte zich een hartinfarct.’ Het hart heeft in onze spreektaal de rol om de negatieve betekenis van een uitspraak kracht bij te zetten. We laten de aanduiding van het orgaan zelf ook wel weg, bijvoorbeeld in de term ‘verkeersinfarct’. Schrijvers bedienen zich ook graag van de term hartinfarct om een extra negatief beeld op te roepen. Zo gebruikt Aya Zikken in *Het grote taboe* de uitdrukking ‘hartinfarcterige hollers en dravers’ en typeert Dirk Ayelt Kooyman in *Een romance* de zwaarwichtigheid en humorloosheid van een onsympathieke man als ‘met een aangezichtshuid waarop een paarsige waas de aankondiging van een hartinfarct vormde.’

Vele decennia was een hartinfarct iets om te vrezen. Met het grotendeels verdwijnen van besmettelijke ziekten als doodsoorzaak werd het hartinfarct een niet te onderschatten doodsoorzaak. Dit trof vooral mannen, omdat tot ver in de twintigste eeuw de grote meerderheid van de mannen rookte. In de jaren 1960 werd roken ontdekt als een van de belangrijkste risicofactoren voor een hartinfarct. Er was tot de jaren 1970 geen behandeling voor het hartinfarct, behalve de aansporing om inspanning te vermijden.

Intussen is er veel veranderd. Na het doormaken van een hartinfarct hebben de meeste mensen een nagenoeg normale overlevingsduur, dankzij allerlei vormen van medisch ingrijpen. Er zijn steeds betere medicijnen verkrijgbaar zoals bloedverdunners en bloeddruk- en cholesterolverlagers – middelen die vaak ook preventief worden voorgeschreven. Ook bestaan er technisch steeds vernuftigere operaties zoals het aanbrengen van stents of bypasses tot openhartoperaties toe. En het advies om na een hartinfarct inspanning te vermijden, heeft plaats gemaakt voor de mantra om zo actief mogelijk te zijn. Je kunt je indenken dat het optreden van een

hartinfarct tegenwoordig dan ook anders wordt beleefd dan vroeger. Om dat te onderzoeken vergelijk ik daarom een roman uit 1954 met één uit 2006.

Anna Blaman (1905-1960)

Aan het begin van de roman *Op leven en dood* van Anna Blaman, gepubliceerd in 1954, is Stefan, de protagonist, al zes jaar eenzaam en ongelukkig. Stefan, wiens leeftijd onvermeld blijft, meent dat er in zijn leven niets meer kan gebeuren dat van belang is. Die geestestoestand begon toen zijn grote liefde Stella bij hem wegging. Hij heeft wel vrienden, maar voelt zich niet bij hen betrokken. Hij ontmoet een vrouw, Francisca, met wie hij af en toe seks heeft, maar ook al is de seks voor hem ‘een openbaring en een herkenning, nieuw en vertrouwd, onbekend en diep-eigen,’ hij blijft ‘innerlijk zo volkomen onthecht’. Francisca is kinderloos getrouwd en ervaart haar relatie met Stefan als een opleving van haar huwelijk. Tijdens een vrijpartij fluistert ze extatisch: ‘Geef me een kind...’ Stefan schrikt:

Ik voelde me plotseling machteloos en verloren.

Dieper verloren dan ooit in mijn leven. En op hetzelfde ogenblik greep het noodlot in, het greep me aan alsof ik nu dan toch eindelijk rijp was om te weten wat het met me voorhad. Het bracht me met een onzichtbare vuist een enorme slag toe in de hartstreek. Het werd zwart voor mijn ogen alsof ik verdronk en mijn hart begon schuw en panisch te trillen en te bonzen. Ik voelde me verzinken en als een verdrinkende greep ik krampachtig om me heen.

Francisca vat Stefans hartaanval op als zijn antwoord op haar vraag, een antwoord dat luidt: 'Ik zou nog liever onder je ogen sterven.' Zij verbreekt het contact met Stefan.

De volgende dag ziet Stefans baas Paul, die zich ook als zijn vriend beschouwt, hoe slecht Stefan eraan toe is en geeft hem verlof zolang als nodig is.

Hij keek me aan met een blik die me overrompelde en ontroerde. Hij had begrepen hoe ziek en verlaten ik was [...] en dat maakte zijn hart vrij.

Anders dan Stefan, heeft Paul een 'vrij' hart. Blaman verbeeldt hier het hart als oorsprong van onbaatzuchtige liefde – het hart is niet alleen maar een voor het leven cruciaal maar kwetsbaar orgaan.

Stefan bewondert Paul om zijn goedertierenheid, maar heeft tegelijkertijd een afkeer van zijn 'heiligheid'. Op een avond wil Paul iets met Stefan bespreken over het werk. Dat gebeurt in een restaurant, waarna ze nog een kroeg bezoeken. Met een paar borrels op heeft Stefan genoeg van Pauls bezorgdheid en goede bedoelingen, hij vindt dat Paul niets van hem snapt, zegt de vriendschap op en loopt boos de kroeg uit. Als hij thuiskomt, belt Pauls vrouw dat Paul een dodelijke aanrijding heeft gehad. In de ochtend krijgt Stefan het bericht van haar zelfmoord.

Ik voelde mijn hart als een fontein omhoog komen, ik stond plotseling in een luid loeiende duisternis. En toen raakte ik bewusteloos.

Wanneer Stefan in het ziekenhuis langzamerhand bij bewustzijn komt, is de begrafenis van Paul en zijn vrouw drie weken geleden. Geleidelijk dringt de aanwezigheid van een verpleegster tot hem door. Zij buigt zich over hem heen en praat tegen

hem als tegen een kind. Ze stelt zich voor als 'zuster Jane'. Ze droogt ook Stefans tranen als hij zich bewust is geworden van de wereld om hem heen:

Er was geen kans meer dat ik me nog aan de wereld onttrok. Ik wist dat ik een chaos achter me gelaten had en dat daaruit niets meer te redden viel, ik moest helemaal opnieuw beginnen en ik was zo eenzaam alsof ik nog nooit van mijn leven met een medeschepsel te doen had gehad.

In zijn ellende denkt Stefan dat zijn oude liefde Stella de enige persoon in de wereld is die iets voor hem betekent. Zij zou hem getroost hebben: 'Ik zal je hart genezen, ik zal mijn handen op dat arme eenzame geëmotioneerde hart leggen en het bezweren en betoveren.' Hij wil om Stella roepen, maar:

Het zweet brak me uit en plotseling viel er toen een afgrond van duisternis in mijn binnenste en daarin ging dat hart tekeer als een vogel in een ravijn gestort en radeloos van angst...

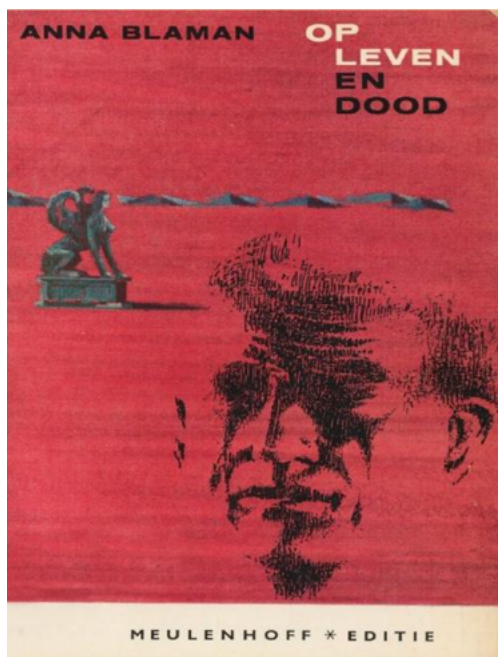
Zuster Jane is er weer:

"Rustig," zei ze, "rustig! Zo'n aanval is natuurlijk heel vervelend, dat weet ik wel, maar u gaat er niet dood aan."

Ook de arts benadrukt dat Stefan nog vele jaren kan leven met dit hart. Dan wil Stefan het ziekenhuis uit. Hij wil Stella ontmoeten. Maar in plaats van Stella komt haar zus. Zij brengt Stefan aan het verstand dat Stella nu een ander leven heeft en bovendien acht maanden zwanger is. Stefan zou op geen enkele manier in dat leven passen.

Zuster Jane heeft Stefan haar telefoonnummer gegeven dat hij mag bellen als dingen niet gaan zoals hij hoopt. Nu belt hij haar. Zij neemt hem mee voor een dagje naar buiten. Aan het einde van die dag heeft hij zich door haar laten verleiden:

Ik was vandaag niet eenzaam geweest, maar ik had me waarachtig bekommerd om een samenzijn, dat was het wonderlijke. Ik was daar volledig bij betrokken geweest, ik had me teleurgesteld gevoeld, ik had me geërgerd, ik had ruzie gemaakt en ik had haar gekust.

Stefan verzoent zich ermee dat zijn hart zijn beperkingen heeft, maar wil proberen dat te vergeten en binnen die beperkingen geluk ervaren. Zijn hart is nu vrij om Jane lief te hebben.

Een heel gewone operatie

Loopt het met Stefan goed af na een diepe-eenzame periode, vijftig jaar later bewandelt de protagonist van *Everyman* (Nederlands: *Alleman*), een roman van Philip Roth uit 2006, een omgekeerd pad. Zijn hart laat het steeds meer afweten. De protagonist krijgt geen naam in het verhaal; ik zal hem P noemen. Als midden-vijftiger is hij druk met zijn werk als artistiek directeur bij een reclamebureau. Juist in de tijd dat hij bijna dagelijks na zijn werk naar zijn ouderlijk huis rijdt om zijn vader te bezoeken die op zijn sterfbed ligt, krijgt P een acute aanval van kortademigheid. We leven nu begin jaren 1990.

Hij was er zeker van dat de ademnood veroorzaakt werd doordat hij heeft gezien hoe zijn vader in de afgelopen luttele dagen achteruit ging. Maar in feite ging hijzelf achteruit, en toen hij de volgende ochtend naar de dokter ging, toonde zijn ECG radicale veranderingen die op een ernstige verstopping van zijn hartslagaderen wezen.

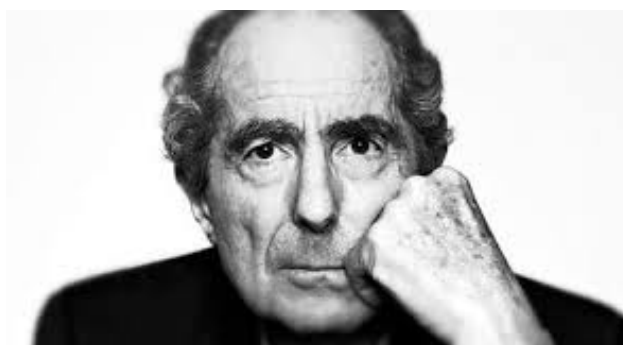
Zijn conditie leidt tot een ziekenhuisopname. De operatie duurt zeven uur. Het grootste deel van die tijd is hij verbonden aan een hart-longmachine. Hij krijgt vijf bypasses. Na de operatie heeft hij een langgerekte snee over het

midden van zijn borstkas en een snee vanuit zijn lies naar zijn enkel, waar een ader uit zijn been is gehaald voor de bypasses. Het blijkt dat hij net op tijd in het ziekenhuis is opgenomen, want zijn kransslagaderen zaten voor vijftennegentig procent dicht. Een massief, waarschijnlijk fataal hartinfarct was op het nippertje voorkomen.

P heeft dan twee echtscheidingen achter de rug. Hij had van zijn eerste vrouw niet willen scheiden, maar zijn huwelijk voelde als een gevangenis, waaruit hij moest ontsnappen. De scheiding betekende ook een breuk met zijn twee zoons. Met zijn nieuwe liefde, Phoebe, krijgt hij een dochter, Nancy. Maar P is Phoebe ontrouw met een zesentwintig jaar jongere vrouw die als model werkt voor P's reclamebureau. De seks met haar is spannend en verslavend. Phoebe zet een scheiding door, en P trouwt met het model omdat hij denkt dat dit het enige goede is dat hij op dat moment kan doen. Nu, bij zijn vijfvoudige bypassoperatie, heeft hij geen enkele steun aan zijn jonge vrouw. Eerder moet P haar moed inspreken. Het is de opmaat voor zijn derde scheiding.

In 1998 is P 65 jaar geworden. Zijn bloeddruk wordt steeds hoger en is niet met medicatie omlaag te krijgen. Het probleem wordt veroorzaakt door een verstopping van zijn nierslagader. Hij krijgt een stent, ingebracht via de slagader in zijn bovenbeen. Hij is weer gered. Hij realiseert een langgekoesterd plan: hij gaat schilderen. Hij vergaart zelfs enige roem met zijn doeken.

Een jaar nadat hij de stent in zijn nierslagader heeft gekregen, volgt een nieuwe operatie, ditmaal aan zijn linker halsslagader, de slagader die van de aorta naar de schedelbasis loopt en de hersenen van bloed voorziet. Als de obstructie in die slagader niet verwijderd zou worden, zou hij een invaliderende beroerte kunnen krijgen of

Philip Roth (1933-2018)

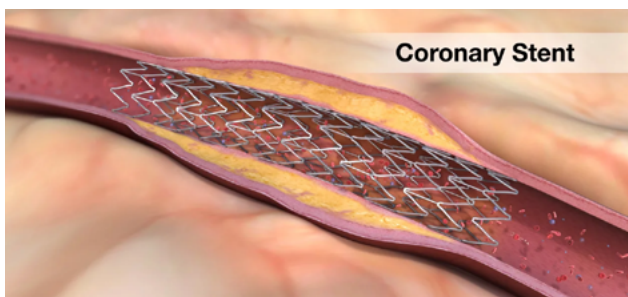
zelfs acuut dood kunnen gaan. De vaatchirurg heeft hem verzekerd dat het om een heel gewone operatie gaat, en dat hij een dag of twee erna weer achter zijn schildersezel zal zitten.

Zodra P thuis is en bij zijn half-voltooid doek gaat zitten, barst hij in huilen uit: 'Net als zijn vader toen die thuis was gekomen na een bijna-fatale appendicitis.'

Nog geen jaar na deze operatie laat een angiogram zien dat P een stil hartinfarct heeft gehad in de achterwand van zijn hart vanwege een verstopte bypass. Hij overdenkt hoe schamel zijn levensloop afsteekt bij die van zijn ouders, die allebei oud zijn geworden:

Hij was drie keer getrouwd geweest, had minnaressen en kinderen en een interessante succesrijke baan gehad, maar nu leek het het centrale doel in zijn leven te zijn geworden om de dood te ontwijken en leek lichamelijk verval zijn hele levensgeschiedenis.

P krijgt een stent. Hij kan de procedure volgen op een monitor. Een jaar later krijgt hij nog een stent in een van zijn bypasses omdat die een vernauwing vertoonde, en nog een jaar later krijgt hij drie stents tegelijk om nieuwe slagadervernauwingen te repareren.

P krijgt een stent

Een trouwe dochter is niet genoeg

Weer een jaar na de plaatsing van de drie stents krijgt P een permanente interne defibrillator. Het apparaatje ter grootte van een sigaretaansteker wordt onder de huid vlak bij zijn linkerschouder geplaatst en via een draadje met zijn zo kwetsbare hart verbonden: 'klaar om een schok toe te brengen om zijn hartslag te corrigeren zodra die gevaarlijk onregelmatig werd – en de dood op een dwaalspoor te brengen.'

Dochter Nancy is ditmaal mee naar het ziekenhuis. Als hij na de operatie zijn

operatiehemd optilt, schokt de aanblik van de bobbel van de defibrillator haar. Ook al verzekert P haar dat dit apparaatje hem zal beschermen en dat hij nu weer van alles kan doen zonder zich zorgen te hoeven maken over zijn hartritme, kan Nancy haar tranen niet tegenhouden:

Ze wilde dat haar vader zo was als toen zij tien en elf en twaalf en dertien was, zonder beperkingen of onvermogen – en dat wilde hijzelf ook. Zij kon het onmogelijk zo sterk hebben gewild als hij, maar op dat moment vond hij zijn eigen verdriet makkelijker te accepteren dan het hare.

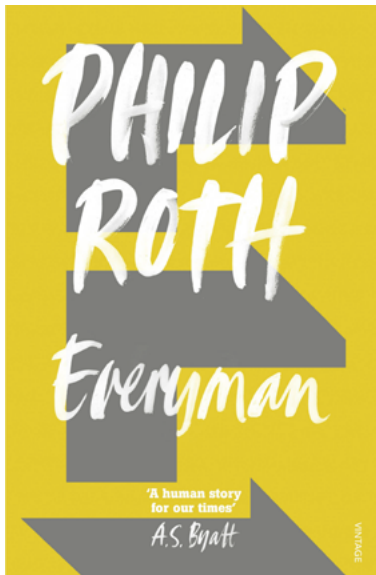
P verwondert zich over het geluk dat hij een trouwe dochter heeft als Nancy. Zijn zoons zijn daarentegen beide blijven steken in de boosheid die zij als kinderen bij zijn scheiding van hun moeder ervoeren. Zijn oudere broer Howie is altijd een steun en toeverlaat geweest, ondanks een drukbezet leven als succesvol zakenman. Maar nu is P Howie gaan haten om diens robuuste gezondheid. Hij laat het contact verwateren. Zonder Howie voelt hij zich echter ondraaglijk alleen en eenzaam. Hij raakt zijn interesse in schilderen kwijt. De dood wordt een preoccupatie; hij voelt zich afglijden naar het einde.

Bij de jaarlijkse controle van zijn halsslagaders blijkt nu de andere halsslagader behoorlijk verstopt te zijn. Hij moet voor de zevende keer geopereerd worden. P troost zich met de gedachte dat hij weet hoe het gaat. Hij houdt zich voor dat er niks is om zich zorgen over te maken. Hij licht Nancy niet in, want die heeft genoeg te doen. Hij beseft dat zelfs Howie er niet bij kan zijn, want die heeft hij van zich vervreemd.

P verwijt zich steeds meer hoezeer hij de dierbare mensen in zijn leven tegen zich in het harnas heeft gejaagd. In zijn eenzaamheid bezoekt het hij graf van zijn ouders op de Joodse begraafplaats.

Het waren maar botten, botten in een kist, maar hun botten waren zijn botten, en hij stond zo dicht bij de botten als hij kon, alsof de nabijheid hem aan hen kon koppelen en het isolement verzachten dat voortkwam uit het verlies van zijn toekomst en hem weer verbinden met alles wat voorbij was.

Hij ervaart een sterkere connectie met de overblijfselen van zijn ouders dan met de levenden. Hierdoor voelt hij zich op de dag van

de operatie opgewekt en onverwoestbaar. Hij heeft zijn donkerste gedachten eronder gekregen en voelt zich zo beschermd door zijn ouders als hij zich als jongetje van negen destijds voelde toen hij voor een liesbreuk naar het ziekenhuis moest.

Maar dan gebeurt het toch: tijdens de operatie begeeft zijn hart het definitief.

Protoprofessionalisering

Blamans Stefan overleeft zonder enige invasieve behandeling maar Roths P sterft ondanks een aantal geavanceerde behandelingen. De levensduur van beide schrijvers vormt een contrast met die van hun protagonisten in deze romans. Terwijl Stefan aan het eind van de roman nog vele jaren voor zich heeft, sterft Anna Blaman op de relatief jonge leeftijd van 55 jaar. En terwijl P als 71-jarige sterft, wordt Philip Roth 85 jaar. Roth heeft dan wel minstens één hartoperatie achter de rug.

De boeken van Anna Blaman (1905-1960) en Philip Roth (1933-2018) laten zich lezen als 'kinderen van hun tijd'. Dit blijkt het duidelijkst waar het om kennis van hartziekten en de behandeling ervan gaat. Bij Blaman blijft het bij de beschrijving van hartbonzingen, pijn en benauwdheid, en treedt bewusteloosheid op. Roth vermeldt bijzonder veel details van P's diverse hartaandoeningen; de beschrijvingen gaan veel verder dan vermelding van de symptomen en ze zijn behoorlijk technisch. Heel precies wordt aangeduid waar de mankementen zitten: in de verschillende soorten slagaderen of in onderdelen van het hart. Het aanbrengen van de interne

defibrillator wordt in detail beschreven.

Ook diagnostische instrumenten zijn geavanceerder; bleef het bij Blaman nog bij het voelen van de pols, het opnemen van de bloeddruk en het luisteren met de stethoscoop, bij Roth hebben het ECG en beeldvormende technieken een vaste plaats gekregen. Kennelijk veronderstelt Roth dat deze medisch-technische details ook bij zijn lezers bekend zijn. Je zou kunnen zeggen dat hier de protoprofessionalisering van de samenleving duidelijk wordt weerspiegeld: medische termen zijn gemeengoed geworden in het dagelijks spraakgebruik.

Bron van goddelijke energie

Bij Blaman is vanaf het begin van *Op leven en dood* de link van een zwak hart met eenzaamheid en vervreemding sterk aanwezig; bij Roth komt in *Everyman* die link aanvankelijk slechts terloops aan de orde.

Het hart heeft niet altijd dezelfde symbolische rol gehad, schrijft de cardioloog A.J. Dunning. Lang heeft het hart in de geschiedenis een ondergeschikte rol gespeeld. Primitieve volken lokaliseren de ziel in de botten van de overledene. P's bezoek aan het graf van zijn ouders laat zien dat deze symboliek niet is uitgestorven. Door de oude Grieken werd de ziel gelokaliseerd in de lever. Later had het hart wel symbolische waarde: in de Middeleeuwen stond het voor liefde, trouw en dapperheid, en na de reformatie voor menselijke zonde en goddelijke verlossing. Pas in de zestiende eeuw brachten Vesalius en Leonardo da Vinci, en in de zeventiende eeuw de Engelsman Harvey, het hart en de bloedsomloop in kaart. Het hart bleek een pomp. Het werd in de godsdienst gepromoveerd tot de bron van goddelijke energie.

Na de Tweede Wereldoorlog komt het hartinfarct steeds vaker voor. Behalve morfine en strikte bedrust is er geen behandeling. De bron van goddelijke energie hapert, of in meer seculiere termen, eenzaamheid en vervreemding dringen zich op. Dat is de stand van zaken in *Op leven en dood*. Sinds de jaren 1970 kan het hart door mensenhanden worden geheeld. Er is geen reden meer om het hart een prominentere plaats te geven dan andere organen in het lichaam. Toch legt P de oorzaak van de acute kortademigheid die hem als vijftiger trof, bij zijn verdriet om de achteruitgang van zijn vader. En de diepe existentiële crisis die P vlak voor de zevende ingreep ervaart, leidt ertoe

dat zijn hart het opgeeft.

Vaders

Een andere overeenkomst tussen de twee romans is het thema van de ziektegeschiedenis van de vader van de hoofdpersonen. Stefans vader is gestorven aan een hartkwaal. Hoewel hij geen warme gevoelens voor zijn botte vader had gekoesterd, denkt hij herhaaldelijk terug aan de manhaftige manier waarop zijn vader was gestorven: rechtop tegen de kussens in zijn ziekenhuisbed, het hoogste woord voerend. Hij werd alleen maar vuurrood en viel dood terug in de kussens. Terwijl zijn vader leefde alsof hij van de specialist geen doodvonnis had gekregen, beschouwt Stefan zijn hart als een metgezel die getrouw zijn emoties weerspiegelt. Nu zijn hartdood een concrete mogelijkheid is geworden, vertelt hij zichzelf dat hij in feite al jaren op een catastrofe afkoerste en dat zijn leven vergeefs is geweest. Hij voelt zich de mindere van zijn vader.

Ook voor P is de herinnering aan zijn vader nooit ver weg. P's vader was, net als hijzelf, in het ziekenhuis opgenomen voor appendicitis. Dat was in 1943. P's vader genas, maar zijn jongste zoon, P's broer, was eerder aan dezelfde kwaal gestorven. Dat legde een sluier van rouw over zijn genezing. Bij zijn eigen ziekenhuisopnames herbeleeft P de verslagenheid en het verdriet van zijn vader, zo lang geleden. Anders dan Stefan, koestert P wel warme gevoelens voor zijn vader. Hij denkt graag terug aan de vele fijne uren die hij als jongetje in zijn vaders juwelierszaak heeft doorgebracht. In zijn werkende leven, als juwelier, had zijn vader nooit zijn Joodse achtergrond laten doorschemeren. Aan zijn zaak gaf hij dan ook niet zijn eigen naam, maar hij doopte hem 'Everyman's Jewelry Store'.

Roth heeft zijn boek de titel gegeven van die juwelierszaak: *Everyman*. Overigens is deze titel ook anders te interpreteren: het draait om het menselijk verval, iets waar eenieder (alleman) vroeg of laat mee te maken krijgt en met welk lot iedereen zich moet verzoenen. P hoort zijn vader vanuit zijn graf zeggen: 'Kijk terug en maak goed wat je nog kunt goedmaken, en maak het beste van wat je nog vóór je hebt.'

Vreugde en verdriet

Tijd om terug te komen op de vraag of het hartinfarct in de vroege eenentwintigste eeuw anders wordt beleefd dan vijftig jaar eerder. Het

antwoord is zowel ja als nee. Ja, omdat er veel meer te sleutelen is aan het hart en patiënten dat ook verwachten van hun arts. Het hart is gewoon één van de diverse organen in het menselijk lichaam. Je laat het repareren en je leeft gewoon door. Nee, omdat de symboliek van het hart niet sterk is veranderd. Misschien wordt het hart niet meer door veel mensen als bron van goddelijke energie beschouwd, maar in de populaire cultuur verbeeldt het wel degelijk liefde. Intussen is er veel onderzoek dat een verband legt tussen stress en hartziekte. De symboliek stoelt dus ook wel op empirie, weten we nu. Het ontbreken van liefde uit zich in verdriet, rouw en eenzaamheid, en dat zijn belangrijke veroorzakers van stress. Het hart zal zijn geduchte rol bij vreugde en verdriet blijven spelen.

Literatuur

Blaman, Anna. *Op leven en dood*. Amsterdam: Meulenhoff, 1987 (eerste druk 1954).

Dunning, A.J., *Uitersten. Beschouwingen over menselijk gedrag*. Amsterdam: Meulenhoff, 1991 (eerste druk 1990).

Kooyman, Dirk Ayelt, *Een romance*. Amsterdam: Uitgeverij De Harmonie, 1973.

Roth, Philip, *Everyman*. New York, Vintage International, 2006.

Zikken, Aya, *Het grote taboe*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1970.